

УДК 821.162.1.09

Олеся БОНДАРЧУК

аспірант кафедри теорії та історії світової літератури
Інститут філології та журналістики
Житомирського державного університету ім. І. Франка

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ Т. БОБРОВСЬКОГО В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ ДУМЦІ

У статті проаналізовані «Мемуари мого життя» Т. Бобровського в контексті літературно-критичного дискурсу ХІХ – ХХІ ст. Досліджено відгуки сучасників, серед яких рефлексії Ф. Гавронського-Равіти, Ю. Дунін-Карвіцького, Є. Івановського, Р. Маршицького, та сучасних вчених – В. Єршова, В. Колесник, М. Костриці, О. Федуті та ін., щодо оцінки мемуаристики волинянина.

Польськомовна мемуаристика Правобережної України доби пограниччя романтизму та позитивізму представлена цілим гроном митців, серед яких Т. Бобровський, В. Борейко, М. Галлі, К. Гейнч, М. Грабовський, А. Гроза, Т. Т. Єж (З. Мілковський), А. Єловіцький, Г. Жевуський, Є. Івановський (Є. Хеленіуш), Ф. Карпінський, К. Качковський, А. Н. Коженювський, Ш. Конопацькогий, Ю. І. Крашевського, Вл. Міцкевич, Ю. У. Немцевич, Ф. Новіцький, Г. Олізар, Н. Олізар, Т. Олізаровський, С. Осташевський, Я. Д. Охоцький, Ю. Охоцький, А. Павша, Т. Падалиці (З. Фіш), А. Пжездецький, К. Ружицький, К. Сенкевич, Є. Фелінська, М. Чайковський тощо, у ХХ – ХХІ ст. набуває нових вимірів дослідження в літературознавчих студіях як українських, так і закордонних авторів. Ім'я Т. Бобровського та його мемуари повертаються в коло видатних постатей та літературних явищ нашого краю.

Тадеуш Бобровський – талановитий літописець дніпровського Правобережжя, за однією з версій народився в с. Терехове Бердичівського повіту, жив в Оратові Липовецького повіту Київської губернії, навчався в Житомирській чоловічій та Першій київській гімназіях, далі продовжив навчання на юридичному факультеті Київського, а потім Петербурзького університетів.

Впродовж більш ніж столітнього функціонування мемуарних текстів Т. Бобровського його творчість не лише не знаходилась в центрі літературних досліджень, але, на жаль, навіть і на його периферії... Численні посилання на його «Мемуари...» властиві більшою мірою рефлексіям істориків або краєзнавців, ніж поціновувачам вишуканого стилю, енциклопедизму і інтелектуалізму тереховського мемуариста. Брат Тадеуша – Стефан (1827 – 1863) – був активним українським суспільним діячем середини ХІХ ст., сестра Емілія (1832 – 1865) – стала дружиною відомого українсько-польського драматурга Аполло Коженювського (1820 – 1869), їхній син Конрад Коженювський (1857 – 1924) згодом проявив себе як видатний письменник-

мариніст. Особливі заслуги Т. Бобровського перед вітчизною не стільки в тому, що він виховав і дав світові видатного польсько-українсько-англійського письменника Джозефа Конрада, не стільки і не тільки в його безкомпромісній боротьбі зі самодержавством, а в тому, що залишив після себе епохальні мемуари, що є безцінним літературним та історичним зрізом інтелектуальної думки суспільного життя XIX ст.

«Мемуари мого життя» («Pamiętnik» /1900/; «Pamiętnik mojego życia» /1979/)^{1, 2}. Т. Бобровського (1829 – 1894) перебували на піку наукових досліджень у літературознавчому процесі саме на початку XX ст., після першого виходу в світ у 1900 р., вже після смерті автора («Pamiętniki», Lwów, 1900) з передмовою друга та колеги Володимира Спасовича. Т. Бобровський виношував своє дітище протягом всього життя, мало хто здогадувався про те, що казімирівець пише мемуари і їх публікація викликала хвилю обурень та протестів зі сторони польсько-української спільноти.

Відразу після друку мемуарів посипалися ряд ремствувань та заперечень проти авторської правдивості. Низка ображених громадян (чиї родичі виступили антагоністами у «Мемуарах...» Т. Бобровського) спростовують певні факти авторської суспільної дійсності і, на противагу мемуарам казімирівця, видають письмові протести та спростування. Не всі вони мають цінність як літературознавча критика, але завдяки цій хвилі обурення «Мемуари...» Т. Бобровського на початку XX ст. стають найбільш обговорюваним та досліджуваним твором літератури факту.

До полеміки про мемуари Т. Бобровського, з дуже різкими зауваженнями долучився Розеслав Маршицький, про батька якого мемуарист писав: «Куратором київської гімназії був вже згадуваний Ксавери Маршицький, житель сквірського повіту, який, на мою думку, був фізично найбридший, розумово найдурніший і морально найнікчемніший з тогочасного суспільства»³. Така характеристика не могла не обурити Маршицького-сина і не викликати відповідної реакції. У своїй тоненькій брошурі, лише 12 сторінок, Р. Миршицький дає ряд аргументів на користь батькової порядності та шанованості в суспільстві і зазначає що Бобровський просто мстить за те, що куратор не приймав у себе такого недосвідченого, «тоді ще молокососа», гімназиста, бо ніколи в батьківському домі Бобровського не бачив⁴.

До дискусії з приводу художньої та суспільної вартості долучився відомий історик-аматор та ровесник мемуариста Юзеф Дунін-Карвіцькі. Незважаючи на те, а можливо саме через те, що Т. Бобровський майже не згадує Ю. Дунін-Карвіцького, історик так обурився на висловлювання сучасника, що дописує у своїх майже закінчених спогадах кілька думок про «Мемуари...» Т. Бобровського. Узагальнюючи дітище казімирівця історик говорить про них як про огидний та скандалічний збір пліток занотований зарозумілою та самовпевненою особою⁵.

У 1901 році у Львові анонімно виходить брошура «Тадеуш Бобровський і його мемуари», хоч ні для кого не було таємницею, що рецензія належить

¹ Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz. – T. 1. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. – 507 s.

² Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz. – T. 2. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. – 677 s.

³ Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia... Op. cit., S. 213.

⁴ Marszycki R. Protest z powodu pamiętników Tadeusza Bobrowskiego. – Lwów, 1901. – 13 s.

⁵ Dunin-Karwicki J. Z moich wspomnień. – Warszawa : A. G. Dubowski, 1901. – 239 s. – S. 197.

відомому історику, публіцисту і львівському літератору Францішку Равіта-Гавронському. Знаний та авторитетний історик того часу Ф. Равіта-Гавронський, навідмінно від попередніх аматорських відгуків ображених мемуаристом родичів, дає ширшу та розлогішу, хоч і не менш емоційну, характеристику «Мемуарів...» Т. Бобровського. Львівський історик відгукується про ситуацію, яка склалася після виходу скандальних мемуарів, дає характеристику особі Т. Бобровського, проводить аналіз становлення автора-поляка, аналізує впливи на його творчість (здебільшого московські) та оточення, суспільну діяльність мемуариста. Ф. Гавронський як історик не оминає фактичних помилок, яких припускається казимирівець, та як літератор-публіцист звертає увагу на літературну цінність твору та його мовні особливості.

Історик відразу зазначає, що «не буде давати загальної характеристики тих мемуарів, а намагатиметься віднайти душу і думки автора, пізнати людину»⁶, але все ж таки не втримується від емоційної характеристики автора, називаючи його «маньяком політичної тверезості, визначеної малим девізом егоїзму»⁷, чоловіком, «який вважав себе чи не найрозумнішою людиною в Польщі»⁸ і зазначаючи, що «такого огидного цинізму, такої зухвалої пихи, яка нічого окрім себе не бачить, у жодного польського автора побачити не можна. Він (Т. Бобровський – О. Б.) зпаскудив своє покоління і, одночасно, ціле покоління перед ним, представивши їх як позбавлених будь-якого розуму та мудрості, як спільноту нероб, <...> розпусників і марнотратів»⁹.

Намагаючись охарактеризувати суспільну діяльність Т. Бобровського з питань селянства Ф. Гавронський не може відійти від емоцій і зазначає, що автору «передовсім видавалося, що перед тим, як розв'язати питання селян в дусі прогресу і справедливості, маємо виправити якісь великі історичні помилки, якісь кривди, скоєні відносно селянина. Тут вилізло шило з мішка: московська школа і брак самобутньої критичної міри»¹⁰. Історик також негативно ставиться до захоплення мемуариста інтригами, пліткуванням і амурними справами, адже складаючи педантичний різносторонній реєстр подій, автор водночас друкє пікантні анекдоти.

Роблячи узагальнювальні висновки до творення особистості автора та його мемуарів історик пише: «прочитавши мемуари Бобровського поставив собі питання: що могло вплинути на народну думку та душу поляка? Відповідь дав сам автор <...> Це школа, уряд та московське товариство»¹¹. На думку Ф. Гавронського, мемуари Т. Бобровського стали сумною та болючою темою для багатьох польських родин про які мемуарист дає егоцентричну легкодумну характеристику. Загальна атмосфера іронії та сарказму «Мемуарів...» Т. Бобровського відбилася і на реценції Ф. Гавронського, яка пронизана в'дливими та дошкульними характеристиками мемуариста та його творчістю.

Не всі дослідники творчості Т. Бобровського були так різко націлені проти мемуарів казимирівця. Євстахій Івановський у ґрунтовній праці «Листки, принесені вихором з України до Кракова» («Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy grupiesione», Kraków, 1900 – 1903) не міг оминати своєю увагою таке значне

⁶ Gawroński-Rawita F. Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewiczza w roku 1863. – Warszawa, 1914. – 55 s. – S. 6.

⁷ Ibidem, S. 7.

⁸ Ibidem, S. 35.

⁹ Ibidem, S. 7.

¹⁰ Ibidem, S. 35–36.

¹¹ Ibidem, S. 15.

суспільне явище, як вихід скандального твору. У другому томі «Листків...» Є. Івановський присвячує цілий розділ мемуарам Т. Бобровського, де дає їх оцінку, певні зауваження та виправлені в них помилки. Рецензія Є. Івановським є найбільш ґрунтовним та всестороннім дослідженням дітища казімирівця, хоч іноді симпатія критика-мемуариста переважала над раціо історика.

У серці Є. Івановського, знаного збирача історичних та літературних пам'яток Правобережної України, анахорета та побожного чоловіка, «Мемуари» Т. Бобровського знайшли відклик. Очевидно, рецензент відчув певну спорідненість із творчістю та життям мемуариста. Вони обоє вели досить усамітнений спосіб життя, обоє були збирачами історичних документів Волині та Поділля, обоє мали схожий стиль письма, який проф. В. Єршов назвав конволютним, тобто таким, «що всмоктав у себе, крім художньої, досягнення інших „паралельних“ різновидів творчої діяльності митця – історичного, літературознавчого, белетристичного, публіцистичного, дидактичного, нарешті, політичного»¹². Мемуари казімирівця складаються з ансамблів астеріксів, уточнень, посилань та відсилок, etc., що, у свою чергу, трансформують текст у складно структурований конволют, з рисами, які можна в залежності від генологічного домінанта розпізнати чи то як архівний або історичний документ, чи то історичний або натуралістичний роман, що не поступається майстерності Вальтера Скотта.

Кропіткому історикю Є. Іванівському, котрий боявся пропустити найменшу деталь, деталізовані мемуари казімирівця видалися надзвичайно цікавими та пізнавальними. Так, автор «Листків...» зізнається, що прочитав «Мемуари...» Т. Бобровського з задоволенням і додає, що «повинен проявити свою пошану і вдячність світлій пам'яті Тадеуша Бобровського, за те, що висловився з певною симпатією про Зигмунда Сераковського і пробудив про нього спогади. Я, який знав його з пелюшок, у своїх спогадах його не згадував. В епоху наших мучеників, він найзнаменитіший, найсильніший духом і серцем»¹³.

У подальшому аналіз поглиблюється, Є. Івановський вносить певні зауваження щодо правдивості деяких фактів та по пунктах спростовує їх. Автор акцентує увагу на доводі родослівної славного сімейства Івановський, про яких у «Мемуарах...» курсує плітка, нібито їх рід походить від простих селян. Інші спростування мають набагато загальніший характер. Після суспільних питань, рецензент проводить оскарження ідеологічного плану: «Боровський не визнавав святої католицької віри, не виконував святих правил, вважаючи, що кожна людина сама повинна установити собі правила. Це переконання ніщо інше, як пиха найвищого ґатунку»¹⁴. Побожний католик і справжній патріот-поляк також «не пробає» Т. Боровському його ставлення до повстанців 1963 р. і закінчує характеристику творчості мемуариста думкою засланою до Сибіру повстанця Едварда Новаковського: «Мемуари Бобровського справили на мене найприкріше враження: він не має ні релігійних, ні патріотичних почуттів. <...> Я переконаний, що Боровський навіть не знав засад святої віри і не хотів знати польської історії»¹⁵.

Елементи в'їдливої іронії та сарказму, шокуючі випадки та анекдоти, детальність та скрупкульозність у зображенні довколишньої дійсності у «Мемуарах...» Т. Бобровського не могли лишитися осторонь досліджень

¹² Єршов В. Польська мемуаристична література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир : Полісся, 2008. – 624 с. – С. 374.

¹³ Heleniusz E. [E. Iwanowski]. Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione. – Т. 1. – Kraków, 1901. – S. 123–187. – S. 133.

¹⁴ Ibidem, S. 186.

¹⁵ Ibidem, S. 188.

тогочасної критики. Оскільки для багатьох сучасників митця перше видання «Мемуарів...» було занадто «болючим», то об'єктивність аналізу поступалася ображеним почуттям сина, поляка та патріота. Більшість рецензій ґрунтувалися не на вимогах літературної критики, а на сенсальному сприйнятті. Більше ніж п'ятнадцять років потрібно було для того, щоб скандалічний аспект «Мемуарів...» Т. Бобровського відсунувся в тінь.

У 1914 р. той самий Ф. Равіта-Гавронський випускає твір в честь великого діяча січневого повстання Стефана Бобровського («Stefan Bobrowski i dyktatura Langiewicza w roku 1863», Warszawa, 1914) в якому спирається на мемуари брата Стефана Тадеуша Бобровського як на компетентну думку, зазначаючи їх як авторитетне джерело. Якщо у 1901 р. історик різко негативно ставився до тадеушівської політичної «нейтральності», то кілька років по тому обережно називає її особливим видом «тверезості». Мемуарист виступає як «чоловік розумний, освічений, правдивий, але заражений хворобою – петербурзькою тверезістю»¹⁶.

У цьому ж році виходить історичний шкіц Міхала Ролле про Аполлона Коженньовського («In illo tempore...», Brody – Lwów, 1914). Характеристика мемуариста в цьому творі багато в чому суголосна оцінці, яку написав Ф. Равіта-Гавронський: «Швагро Аполлона Коженньовського, Тадеуш Бобровський, людина твереза, розумна і поважна, небагато має спільного з мріями поета, також автор цікавих, але й водночас злостивих мемуарів, які кілька років тому викликали справжнє обурення»¹⁷.

Про Тадеуша Бобровського протягом середини ХХ ст. говорили як про брата повстанця Стефана Бобровського, як про швагра А. Коженньовського, опікуна Джозефа Конрада (Ю. Перловський¹⁸, Р. Ябловський¹⁹). В 1936 р. В. Вейнтраум записує біографію Т. Бобровського до «Польського біографічного словника»²⁰.

Перші видання «Мемуарів...» Т. Бобровського 1901 р. вважалися раритетними, адже ображені родини намагалися знищити якнайбільше примірників. У 1979 р. «Мемуари...» Т. Бобровського перевидаються в новій повнішій редакції Стефана Кенєвіча, котрий не лише порівняв його з першим виданням, але і значно доповнив його, відновив лакуни за допомогою чернеток автора і ґрунтовно прокоментував текст.

У сучасній українській науковій думці мемуари Т. Бобровського привертати більшою мірою істориків та краєзнавців. На початку ХХІ ст. епічність викладу та енциклопедизм «Мемуарів...» зацікавлювали таких істориків-краєзнавців, як М. Костиця²¹ та В. Колесник²². У 2010 р. був здійснений перший, хоч і частковий, переклад російською мовою мемуарів Т. Бобровського білоруським вченим О. Федутю²³.

В українському літературознавстві чи не вперше про творчість Т. Бобровського заговорив В. Єршов у монографії «Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуари стичності», яка являє собою вагоме

¹⁶ Gawroński-Rawita F. Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki. – Lwów, 1901. – 53 s. – S. 7.

¹⁷ Rolle M. In illo tempore. – Brody – Lwów, 1914. – 274 s. – S. 30.

¹⁸ Perłowski J. O Conradzie i Kiplingu. – Warszawa, 1937. – 26 s.

¹⁹ Jabłkowski R. Joseph Conrad Korzeniowski. – Warszawa, 1964. – S. 108–110

²⁰ Polski Słownik Biograficzny. – Т. II. – Kraków, 1936. – S. 163–164.

²¹ Костиця М. Постаті землі Бердичівської. Історико-краєзнавчі нариси. – Т. 1. – Житомир : Косенко. 2005. – 248 с.

²² Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біогр. слов. – Вінниця : ВМГО, 2007. – 1008 с.

²³ Поляки в Петербурге в первой половине XIX века / сост., предисл., подгот. текста воспоминаний О. А. Пржецлавского, и коммент. А. И. Федуты. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 912 с.

дослідження основних етапів розвитку правобережної польськомовної літератури й соціально-історичних чинників, що сприяли її розвитку й функціонуванню як окремого самодостатнього явища культурного простору польсько-українського помезів'я. Мемуари Т. Бобровського, на думку вченого, є складно структурованим текстом, що містить епічні, масштабні та глобальні відомості та спостереження щодо розвитку суспільної думки в імперії. Об'ємні характеристики сучасників, аналіз політичного, духовного та громадського життя Правобережної України, рецепція польської суспільної думки Т. Бобровського сьогодні підносять його мемуари до рівня найвидатніших творів волинських письменників. Розглядаючи життєвий і творчий шлях видатного волинсько-подільського суспільного діяча, дослідник зазначає, що мемуарна спадщина письменника є винятковим значущим текстом у художньому просторі Волині. Крім ґрунтовної історично-суспільної цінності, він також містить важливий аксіологічний ґрунт для з'єднання й порозуміння поколінь²⁴.

Мемуари Т. Бобровського ставали об'єктом зацікавлення відомих тогочасних критиків: Ф. Гавронського-Равіта, Ю. Дуніна-Карвіцького, Є. Івановського, Р. Маршицького та ін. Проте літературне життя другої половини ХХ ст. стало часом забуття для дітища та й власне самої постаті мемуариста. Серед особливостей «Мемуарів...» сучасники митця відзначили багатозаровість та багатовекторність структури, енциклопедизм, масштабність викладу та унікальність авторського стилю зображення простору Волині-Поділля. Ці риси зробили твір популярним та затребуваним, про що дозволяє говорити перевидання у другій половині ХХ ст. «Мемуари...» Т. Бобровського характеризувалися важливою суспільною проблематикою, тяжінням автора до деталізації викладу, трансформацією тексту у складно структурований конволют, майже повною відсутністю розлогіх описів, портерів та пейзажів. Найбільшою вадою тексту сучасники письменника вважали занадте зацікавлення та акцентування уваги митця на скандальних розповідях, курйозах, анекдотах та іроніко-саркастичну манеру письма, хоча всі ці риси зробили «Мемуари мого життя» Т. Бобровського важливим літературознавчим, краєзнавчим та історичним джерелом буття українсько-польської громади ХІХ ст. для подальших поколінь дослідників.

Olesia Bondarczuk. Recepja twórczości T. Bobrowskiego w myśli krytyczno-literackiej.

W artykule przeanalizowano pamiętnikarstwo T. Bobrowskiego i rozpatrzono „Pamiętniki mego życia” w kontekście krytyczno-literackiego dyskursu XX – XXI wieku. Zbadano odzewy czołowych działaczy, wśród których J. Dunin-Karwicki, F. Gawroński-Rawita, E. Heleniusz, R. Marszycki, a wśród współczesnych – W. Kolesnyk, M. Kostryca, W. Jerszow, A. Feduta i in., według oceny twórczości pamiętnikarskiej wybitnego mieszkańca Wołynia.

Olesya Bondarchuk. Reception of work of T. Bobrowskiego in a critical-literary mind.

In the article memoir work of T. Bobrowsky is analysed and "Diaries of my life" are considered in the context of critical-literary dyskursu of XX - XXI of age. The reviews of leading figures are investigational, among what J. Dunin-Karvitski, F. Gawronski-Ravita, E. Heleniusz, R. Marshycki, and among contemporaries – V. Kolesnyk, M. Kostrytsa, W. Jershov, A. Feduta and other, as evaluated by work of prominent habitant Wołynia.

²⁴ Єршов В. Польська мемуаристична література... Оп. cit., S. 407.